

1825: de ‘vergeten’ watersnood

Frits David Zeiler

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
16 (2007) 1, 19-26

De watersnoodramp van 1825 was de grootste natuurramp die zich in de negentiende eeuw in Nederland heeft voorgedaan. De reacties op nationaal niveau waren te vergelijken met die op ‘de’ ramp van 1953. Toch is de herinnering aan deze ‘watervloed’ snel verwaagd. Het kwam niet tot een ‘Deltaplan’; voor een nationale aanpak was een nieuwe, beperktere ramp nodig, de overstroming van een deel van Noord-Holland in 1916 – en vooral een nieuwe tijdgeest.

Een ramp zonder wonder

“Des Menschen geest heeft, zoo het schijnt, vooral bij algemeene rampen, die hun treffen, eene natuurlijk helling om aan het wonderbare geloof te verleenen. Een enkel woord door eenen mond overgebracht wordt door het oor van den anderen gretig opgevangen, die nu de gelegenheid ziet geboren om zijne verbeelding den ruimen teugel te vieren, en het bericht, alzoo met de aangenaamsten kleuren omkleed, vindt bij duizenden ingang. De dichter bezingt het wonder, en aldus verspreidt zich het bijgeloof wijd en zijd onder de zwakke menigte.”

Zo luidt het nuchtere slot van een nuchter verslag, opgemaakt door de onderwijzer en landbouwkundige M. Siderius te Wolvega op 15 april 1825.¹ Samen met een predikant en een arts had hij een onderzoek ingesteld naar de geruchten dat er tijdens de recente watersnood bij Munnekeburen, een dorp onder Weststellingwerf in Zuidoost-Friesland, een wonder was gebeurd. Terwijl een deel van de bevolking zijn toevlucht op de zolder van de dorpskerk had gezocht, ontdekten rondobberende lotgenoten temidden van het zoute zeewater een eilandje met een bron, waaruit zoet water opwelde. Toen deze bron werd aangesproken om de vluchtelingen te laven, bleek hij zo overvloedig te stromen dat er wel ‘een duizend emmers of meer’ konden worden getapt. Het water bood de ongelukkigen verlichting, tot de redders in hun grote schuiten bij de kerk arriveerden om hen naar droger streken te evacueren.

Siderius en de zijnen waren bij hun onderzoek ter plaatse tot de conclusie gekomen dat het hier ging om een drijfteil, een losgeraakt stuk veengrond, dat met de vloed mee omhoog was gekomen. De ‘bron’ bleek een vanouds bestaande welput, die al zo’n jaar of veertig was benut. Dat er zoveel zoet water uit tevoorschijn kwam, werd verklaard door de extreem hoge neerslag van het afgelopen najaar, waardoor de veengrond zich als een spons had volgezogen. De onderzoekers sloten in hun zending aan de ‘gedelegeerd commissaris’ een monster van die grond bij, alsmede drie op het eilandje gevonden kievitseieren. Daarmee was de zaak, aangekaart door de ‘Natuurkundige Maatschappij’ te Haarlem, wetenschappelijk gezien afgedaan.

Maar zo verdween ook de kans dat de watersnood van 1825 door een bijzonder voorval in het collectieve geheugen van de Nederlanders zou worden vastgehouden, wat met sommige historische rampen wel is gebeurd.² Het meest bekend is natuurlijk de Sint-Elisabethsvloed van 1421, die zelfs twee legenden heeft opgeleverd: het als echt erkende verhaal van de teruggevonden kerkschat van Petten en het daaropvolgende Heilig Bloed-

1 Tresoar Leeuwarden, archief Provinciaal Bestuur van Friesland na 1813, inv. nr. 3904; afgedrukt als bijlage B bij J. van Leeuwen, *Geschiedkundig tafereel van den watervloed en de overstromingen in de provincie Vriesland (...)* (Leeuwarden 1826).

2 Zie hierover: F. D. Zeiler, ‘Stormvloeden in de Delta, een overzicht en een eerste poging tot duiding’, in: P. C. Vos, *Delta-2003, 5000 jaar terugblik* (Utrecht 2002), 34-67, i.h.b. 63-65.

1. De in 1825 geïnundeerde gebieden (kaart door de auteur).

wonder, en het apocriefe verhaal van de Kat van de Kinderdijk, dat pas een eeuw later werd opgetekend. De internationale evergreen over de strijd van de Hollanders tegen het water, Hansje Brinker die het land redde door zijn vinger in het gat in de dijk te steken, is verzonden door de Amerikaanse schrijfster Mary Mapes Dodge in 1865 – al heeft de waterbouwkundige Andries Vierlingh een enigszins vergelijkbaar geval beschreven, dat zich na de Sint-Felixvloed van 1530 op Walcheren heeft voorgedaan. Maar het veronderstelde ‘mirakel van Munnekeburen’ is het dankzij het kritische onderzoek van Siderius en de zijnen niet gegund om te worden toegelaten tot de reeks van wonderbaarlijke reddingen.

Het verloop van de ramp

De ‘watervloed’ van 1825 is niet doorgedrongen tot de canon van de vaderlandse rampengeschiedenis, en daarom lijkt het zinvol om eerst een korte beschrijving te geven van de gebeurtenissen. Het ging om de grootste natuurramp van de negentiende eeuw; dankzij de moderne wijze waarop door tijdgenoten informatie is verzameld, is deze ook goed gedocumenteerd.³ Qua omvang en intensiteit is ‘1825’ volstrekt vergelijkbaar met ‘de’ ramp van 1953. Er was eveneens sprake van een combinatie van noordwesterstorm en springtij, hoog binnenwater en verzwakte of verwaarloosde dijken. In Zeeland en ook elders in de Delta liepen op die fatale vierde en vijfde februari 1825 tientallen polders onder, maar vooral het Zuiderzeegebied werd zwaar getroffen. De Waterlandse Zeedijk brak door en het gehele achterliggende land tot aan de Zaan kwam onder water te staan. Hetzelfde was het geval onder Nijkerk en bij Elburg, waar de toren van de oude kerk van Doornspijk instortte (de fundamenten liggen daar nog altijd in de dijk). Verreweg het zwaarst werden Overijssel en Friesland getroffen. Op deze beide provincies zal in dit artikel ook verder de nadruk worden gelegd. In Overijssel raakte vrijwel het gehele noordwesten geïnundeerd. Het water stond tot bij Wijhe, Dalfsen en Meppel op het land, zodat zelfs de landprovincie Drente de gevolgen van de stormvloed ondervond. De kust kreeg er de grootste klappen. De Kampereilanden, Kamperzeedijk en de achterliggende Mastenbroekerpolder werden totaal verwoest, waarbij de op drift geraakte balken uit de paalwer-

3 De belangrijkste titels uit de vrij omvangrijke eigentijdse literatuur zijn: J.C. Beijer, *Gedenkboek van Nederlands watersnood, in Februarij 1825* (’s-Gravenhage 1826); J. van Leeuwen, *Geschiedkundig Tafereel van den watervloed en de overstromingen in de provincie Vriesland; voorgevallen in sprokkelmaand MDCCCXXV, met eene beschrijving van derzelver gevolgen voor dat gewest* (Leeuwarden 1826); J. ter Pelkewijk, *Beschrijving van Overijssels Watersnood, in Februarij 1825* (Zwolle 1826; beredeneerde heruitgave Kampen 2002). Daarnaast zijn geraadpleegd: Historisch Centrum Overijssel Zwolle, archief van het Provinciaal Bestuur van Overijssel 1813-1920 (1948), inv. nrs. 19146-19161 (Commissie tot besteding van ‘s Rijks onderstand voor den watersnood, 1825-1833); Gemeentearchief Kampen, archief van de Subcommissie ter verzorging van de noodlijdenden ten gevolge van de Watervloed van 1825, inv. nrs. 1-5; Tresoar Leeuwarden, archief Provinciaal Bestuur van Friesland 1813-1918 (1922), inv. nrs. 3867-3907 (Commissaris-speciaal des Konings in Vriesland tot het werk, voortspuitende uit den jongsten watersnood, later: Commissie tot de onderstand van de noodlijdenden door de watervloed in 1825). Voor Friesland zijn tevens van belang: W.W. Buma, ‘Wandeling langs de Friese kust kort na de Watervloed van 1825’, in: *De Vrije Fries*, nieuwe reeks 6 (1873), 137-156; F.H. Beiboer, ‘De watervloed van 1825 in Friesland. Afbeeldingen door tijdgenoten, toegelicht met verslagen van ooggetuigen’, in: *De Vrije Fries* 64 (1984), 47-67.

ken bij het eiland Schokland dood en verderf zaaiden. In het dijkdorp Blankenham kwamen 28 mensen om, oftewel tien procent van de 280 inwoners. Friesland kwam, vooral door het bezwijken van de dijken bij Lemmer en tussen Workum en Hindeloopen, voor bijna tweederde onder water te staan. Daar dit zouter was dan het water dat Overijssel bedekte, betekende het voor deze landbouwprovincie een dubbele ramp. Noord-Friesland bleef grotendeels gespaard, al was de schade aan de zeedijken groot, maar op de kleinere Waddeneilanden bleven alleen de duinen droog. Het aantal slachtoffers in Friesland was overigens gering – enkele tientallen personen – in vergelijking met Overijssel, waar in totaal meer dan driehonderd mensen verdronken.

Reacties in soorten

De reacties op deze ramp deden niet onder voor die in 1953. Sterker nog, het was de eerste stormvloed die ook werkelijk door alle Nederlanders gezamenlijk werd beleefd, van Gent tot Groningen en van Den Helder tot Goor. In een eerdere beschouwing hebben we dit aangeduid als een uiting van werkelijk 'vaderlandsch gevoel'.⁴ Hoewel in de loop van de achttiende eeuw al een zeker nationaal saamhorigheidsbesef was ontstaan, was het 'vaderlandse' element in het nieuwe 'Verenigd Koninkrijk' gemunt, waarbij de oorsprong van de natie in de strijd tegen Spanje als historische rechtvaardiging gold. Nu, in 1825, kon het begrip voor het eerst een actuele duiding krijgen. Zoals gewoonlijk kwamen de reacties in golven, die gedeeltelijk synchroon liepen en niet zelden ook over elkaar heen sloegen.

Het begon met de spontane hulpacties, vooral in de vorm van inzamelingen van geld, kleding en voedsel, onder de gehele (Groot-)Nederlandse bevolking. Direct daarop volgden de noodmaatregelen van de overheid. Eerst die ten bate van de evacués, waarbij de spontane acties werden geformaliseerd. Daarna die tot het dichten van de dijken en het begin van de wederopbouw. En terwijl de poldergasten nog volop zwoegden, kwam het besef al op dat de bestaande systemen tot beveiliging tegen stormvloed hadden gefaald. Van alle kanten kwamen er voorstellen tot verbetering, zowel in technische als in organisatorische zin. Een deel van de reacties bestond vervolgens ook onvermijdelijk uit het afwijzen van de verantwoordelijkheid en het afschuiven ervan op anderen, inclusief de hemelse gerechtigheid.⁵ Dit leidde meer dan eens tot het uitstellen van adequate maatregelen en soms zelfs tot afstel. Pas vier jaar na de ramp, in de loop van 1829, konden de boeken van de betrokken commissies worden gesloten.

Terug naar die eerste week van februari in het rampjaar zelf. Het bericht dat zich rond de Zuiderzee een drama had afgespeeld, verspreidde zich ook in die tijd zonder moderne communicatiemiddelen als een lopend vuurtje. Overal werden al binnen enkele dagen spontane inzamelingen gehouden – in de vorm van collectes, fancy-fairs, muziek- en toneeluitvoeringen, sportwedstrijden, leerredes, gelegenheidsgedichten en wat dies meer zij. Het eindrapport van de Provinciale Commissie in Zwolle bevat een bonte opsomming van honderden van dergelijke activiteiten.⁶ Sommige ervan gingen in de vorm van een brochure of andersoortige publicatie zelfs over naar een zelfstandig bibliografisch bestaan.⁷ Zo vonden we een 'Opwekking tot weldadigheid: uitgesproken in de Maatschappij "Verscheidenheid en Overeenstemming", binnen Rotterdam, op den 11den van sprokkelmaand 1825, bij gelegenheid eener inzameling van liefdegiften, ten behoeve der noodlijdenden door den watersnood.' En in een andere Hollandse stad: 'Redevoering, ter gelegenheid der gezangen, ten behoeve der noodlijdenden door den watersnood, uitgevoerd door het gezelschap S.V., onder directie van den heere C. Christiaans, in de Lutherse Kerk te Hoorn, den 10. van Lentemaand 1825.' Of in het Noorden: 'Catalogus van vrouwelijke kunsthandwerken en voorwerpen van smaak en weelde, uitmakende het fonds der verloting, geautoriseerd bij KB van den 28 maart 1825 no. 114, ten behoeve van noodlijdende vrouwen en kinderen, slagtoffers van den jongsten watersnood in het

4 F.D. Zeiler, 'Ter Pelkwijk en het 'vaderlandsch gevoel'. Overwegingen bij de heruitgave van 'Overijssels Watersnood'', in: J. ter Pelwijk, *Overijssels Watersnood. Een heruitgave van het verslag van de ramp van 1825* (Kampen 2002), vi-xxii.

5 M. Kagchelland en R. Vanderstraeten, 'De watersnood van 1825: Gods roede over Nederland? Een cultuurhistorische studie van A.S. Thelwalls 'Christelijke opwekking'', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 27 (2001), 201-226.

6 Historisch Centrum Overijssel Zwolle, archief Staten van Overijssel na 1813, inv. nr. 19161. Het zou interessant zijn om deze lijst eens aan een nadere analyse te onderwerpen. Zo wordt bijvoorbeeld vermeld de 'Opbrengst van twee Dichtstukjes van de Heeren Mr P.L. den Beer en H.As.zoon Doijer, te Zwolle f 33,40'. In dit laatste geval zou het kunnen gaan om het enig overgeleverd 'ramplied' uit 1825. Zie daarover: F.D. Zeiler, "'Al-lerdroevigst tafereel". Een herontdekt ramplied uit 1825', in: *IJsselacademie* 25 (2002), 38-42.

7 Met dank aan Piety Greidanus (Leeuwarden), voor het vinden van een groot aantal titels.

2. *Het vee in de kerk van Oostzaandam tijdens de watersnood van 1825, schilderij van James de Rijk (1830) (uit: J. ter Pelk-wijk, Overijssels Watersnood. Een heruitgave van het verslag van de ramp van 1825 (Kampen 2002), p. xiii).*

Koninkrijk der Nederlanden, zullende worden gehouden te Groningen op den 20 juni 1825 ingevolge programma van den 2 mei bevorens.’

Uit dit laatste voorbeeld blijkt wel dat de inzamelingsacties lang voortduurden. Zelfs de gedenkboeken die in een later stadium verschenen – een aantal, waaronder die van Friesland en Overijssel, pas in 1826 – werden nog altijd verkocht ‘ten bate van de noodlijdenden’.⁸ Tevens blijkt uit het bericht van de Groninger fancy-fair, dat dergelijke hulpacties *geautoriseerd* moesten zijn.

Provinciale commissies

Meestal werden de spontane lokale of regionale initiatieven binnen enkele weken na de ramp ingebed in officiële hulpcomités. Deze bestonden uit ‘districtcommissies’ en ‘subcommissies’ van plaatselijke autoriteiten en werden gecoördineerd door een commissie op provinciaal niveau onder voorzitterschap van de gouverneur of een gedelegeerd rijkscommissaris. De provinciale commissies waren verantwoordelijk voor de verdeling van de hulpfondsen. De opbrengsten van de landelijke inzamelingen in geld en natura waren fors. Deze werden aangevuld uit privé-fondsen van de koning, rijksbijdragen en provinciale subsidies. In Overijssel bedroeg het totaal aan besteedbare gelden voor noodhulp ongeveer driekwart miljoen; de herstelkosten voor de dijken vielen daar nog buiten.

De eerste hulp bestond uit kleding, voedsel en brandstof, veevoer en stalling. Veel van het geredde vee was ondergebracht in kerkgebouwen, terwijl de boeren uit het vaardorp Giethoorn hun beesten naar het vijftien kilometer landinwaarts gelegen Vledder hadden vervoerd.⁹ Ook werden materialen verstrekt voor het herstel van die woningen, die beschadigd waren maar overeind waren blijven staan. Eind april, begin mei konden de koeboeren nieuw vee kopen; in Kampen en omgeving kregen zij daarvoor één of meer cheques overhandigd ter waarde van zestig gulden, de marktprijs voor één koe.¹⁰ De vissers kregen geld voor nieuwe netten, terwijl de veenbazen gecompenseerd werden voor het verlies aan turf of, zoals in Zuidoost-Friesland, voor het loon waarop hun werklieden recht hadden.¹¹ In de loop van de zomer kon worden begonnen met de herbouw van de verwoeste woningen en bedrijfsgebouwen; de betalingen terzake liepen ook het volgend jaar nog door.

Drie maanden na de ramp waren de meeste gaten in de zeedijken gedicht, of was in ieder geval het herstelwerk een flink eind gevorderd. In Overijssel geschiedde dat geheel

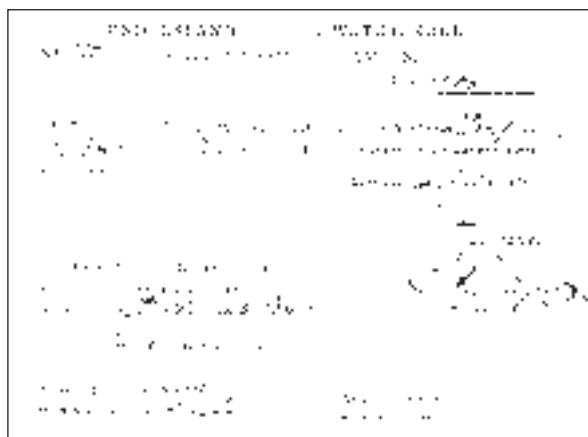
8 Zie noot 3.

9 Historisch Centrum Overijssel Zwolle, archief van het Provinciaal Bestuur van Overijssel 1830-1920, inv. nr. 19160. Het ging in totaal om 77 boeren in Vledder, Doldersum en Nijensleek, die vanaf 7 februari 126 koeien uit Giethoorn en het nabijgelegen Nederland hadden gehuisvest en van voer voorzien; de laatste beesten werden weer op 20 maart teruggehaald. Het totaalbedrag van f 320,40 kon worden betaald uit de opbrengst van de veiling van aangespoelde en niet teruggevorderde goederen.

10 F.D. Zeiler, “‘Veel mensen in bezwaren”. Hulpverlening na de watersnoodramp van 1825’, in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 57 (2003), 219-229.

11 Tresoor Leeuwarden, archief Provinciaal Bestuur van Friesland 1813-1918, inv. nrs. 3890-3891 vermelden voor de gemeente Schoterland twintig en voor Weststellingwerf negentien vergoedingen voor de betaling van veenarbeiders. De bedragen konden oplopen tot vier- à vijfhonderd gulden per veenbaas.

3. *Cheque ter waarde van zestig gulden, bestemd voor de aankoop van een melkkoe (Gemeentearchief Kampen).*

buiten de provinciale commissie om; in Friesland nam de commissie begin mei deze taak juist over van de speciale rijksgedelegeerde, die was aangewezen om de coördinatie te verzorgen waartoe de gouverneur niet meer in staat werd geacht. Friesland gebruikte een deel van de rijksbijdrage voor het dijkherstel; een bedrag van vijfenzeventigduizend gulden werd over tien verschillende werken verdeeld. De werkzaamheden bestonden hier doorgaans uit het leggen van kistdammen om de doorbraakgeulen heen, het repareren van bressen en verzakkingen in de zeekeringen, het aanbrengen van dijkverhogingen en – in de steden Hindeloopen, Staveren en Harlingen – het uitbaggeren van de totaal verstopte grachten. Ondanks enkele forse tegenslagen bij het herstel van de schade in het Workumer Nieuwland verliepen de zaken in Friesland over het algemeen veel beter dan in het aangrenzende Overijssel. Dat had alles te maken met de wijze waarop de dijkzorg op gewestelijk niveau geregeld was.

Provinciale commoties

Zo op het oog was het dijkbeheer in beide provincies overeenkomstig verbrokkeld. Alleen de rivierdijken langs de IJssel vielen onder verantwoordelijkheid van een streekwaterschap, de Sallandse Schouw of het Waterschap Salland dat al sinds 1308 bestond. Maar de zeedijken tussen Elburg en Kuinre werden door een vreemd conglomeraat van steden, dorpen en kerspelen onderhouden, en waren in veel gevallen zelfs met opzet te laag. Het grotendeels zoete, uit de rivieren afkomstige winterwater met zijn fijne kleideeltjes werd namelijk beschouwd als een goede vorm van bemesting van de achtergelegen wei- en hooiland. Alle boerderijen in dit gebied waren op huisterpen gebouwd, terwijl de steden en stadjes eveneens op natuurlijke of kunstmatige hoogten waren verzezen. Zo wist men al sinds de dertiende of veertiende eeuw het hoofd boven water te houden. Het adagium 'Wie water deert, die water weert' was bij dat alles niet besteed aan het verder gelegen achterland. Wanneer immers Raalte niet meebetaalde aan de IJsseldijk, behoefde Giethoorn zich niet te bekommeren om de Vollenhover en Blankenhammer Zeedijk. Het in 1804 opgerichte Heemraadschap Vollenhove had op het punt van het dijkbeheer nog altijd maar weinig macht; pas een nieuwe reorganisatie in 1836 zou het begin van een verbetering brengen. In de praktijk toonden de gewestelijke autoriteiten zich als vanouds voornamelijk bezorgd over de paalwerken, die de voet van de dijk tegen aantasting en afkalving moesten beschermen.

In Friesland kwam, mede door de ramp van 1825, juist een discussie op gang over de vraag of men die palenrijen niet eens door een ander systeem diende te vervangen. Ze waren vanaf het einde van de zeventiende eeuw overal langs de Zuiderzeekust aangebracht, omdat door de uitschurende werking van de getijstroom de vanouds bestaande, beschermende vooroevers grotendeels waren verdwenen. Nu vroeg men zich, nog los van het probleem van de paalworm, af of een met steen beklede en geleidelijker oplopende dijk-

glooiing niet beter zou zijn. Deze was al op enkele plaatsen in Groningen en Noord-Holland met succes toegepast. Niet alleen inspecteur-generaal van de waterstaat Goudriaan beval die oplossing warm aan, maar ook twee amateur-waterstaatkundigen, Arjen Roelofs en Worp van Peijma, waren onafhankelijk van elkaar tot de conclusie gekomen dat de veiligheid bij dit systeem ten zeerste zou zijn gebaat.¹²

Organisatorisch gezien was de situatie in Friesland heel anders dan in Overijssel. Er bestonden weliswaar een kleine dertig 'zeewerende waterschappen', maar deze kenden een efficiëntere vorm van samenwerking dan het geval was in de buurprovincie. Zeker, de ingelanden van het Workumer Nieuwland beklagden zich een maand na de ramp van 1825 bij de inspecteur-generaal over het feit dat ze de grietenij Hemelum Oldefert (achter Hindeloopen) niet konden bewegen om hun dijkstuk te repareren, maar over het algemeen was de samenwerking goed. Bovendien betaalden grotere delen van het achterland dan in Overijssel mee in de dijklasten, al was het systeem van de zogenaamde 'dijksflorenen' verre van ideaal. Enkele delen van de zeewering, waaronder de Statendijk in het uiterste zuidoosten en de paalwerken voor het Roode Klif, waren al in de achttiende eeuw rechtstreeks onder gewestelijk beheer geplaatst.

Het provinciale toezicht op de herstelwerkzaamheden was in die eerste maanden zoals vermeld in handen van een commissaris-speciaal. De zittend gouverneur, Idsert Aebinga van Humalda, werd daarmee terzijde geschoven. Al eerder, in 1818, had hij een waarschuwing over de slechte toestand van de dijken genegeerd, en ook nu had hij na het eerste alarm in februari 1825 zijn wekelijkse kaartavondje laten vóórgaan. Rijkscommissaris J.G. baron Verstolk van Soelen handelde, getuige de bewaard gebleven correspondentie, wél in de geest van zijn zestiende-eeuwse voorganger Caspar de Robles.¹³ Men kan zich trouwens afvragen of die geest niet in het algemeen, ondanks de berichten in 1818, al had geleid tot het bouwen van sterkere dijken. De zeewering in het noordelijk deel van Friesland heeft het in 1825 ondanks flinke beschadigingen immers gehouden. Zuidelijker, in de kom van de Zuiderzee, was naast storm en springtij ook nog eens sprake van opstuwing, en dat heeft zeker enig verschil uitgemaakt in de vernietigende kracht van het water. Voor de Oostwal van de Zuiderzee, dat wil zeggen de kust tussen Elburg en Lemmer, was die combinatie al eerder fataal gebleken, onder meer in de stormjaren 1775 en 1776.

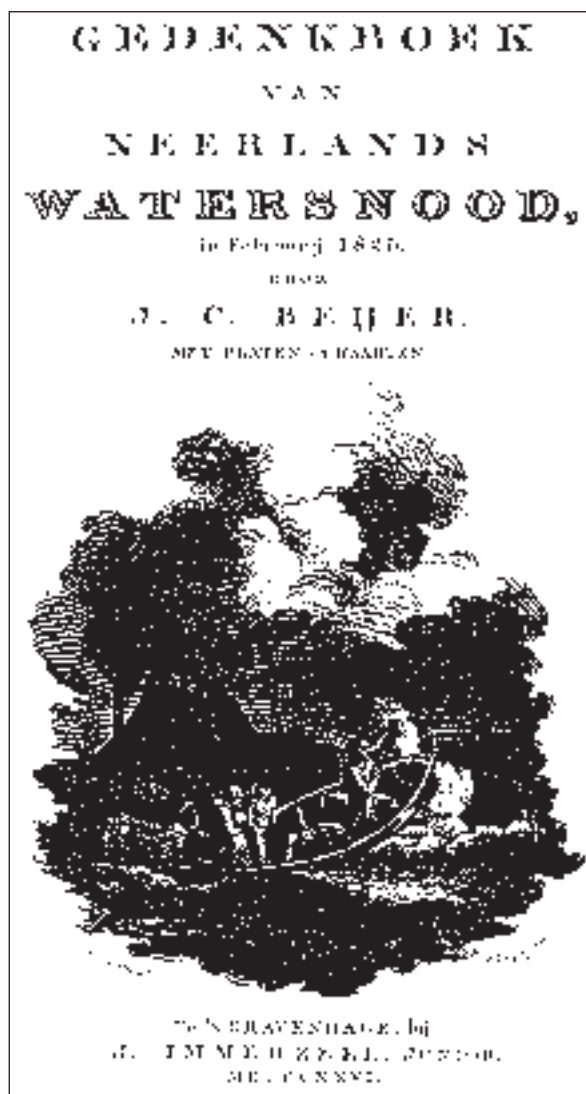
Na het terugtreden van Verstolk nam de provinciale commissie tot 1829 zijn taken over, terwijl de in 1826 nieuw benoemde gouverneur J.A. baron van Zuylen van Nijvelt een krachtig pleitbezorger werd van de algehele verbetering van het dijkbeheer. Het initiatief om aansluitend ook de dijk langs de Linde te verhogen moest uiteindelijk eenzijdig worden genomen, omdat de buurprovincie ook op dit punt de knoop niet bleek te kunnen doorhakken.¹⁴ Naar goed-Overijsselse praktijk liet men ook hier het winterwater door de open monding van het grensriviertje bij Kuinre vrij naar binnen stromen. De achtergelegen Broekweiden ontvingen zo een natuurlijke bemesting, waarmee ze hun al sinds het begin van de veertiende eeuw hoog geschatte waarde als wei- en hooiland konden behouden. Hoewel het deel achter Kuinre, het Randebroek, in de vijftiende eeuw werd bedijkt, bleven de Broeken onder IJsselham en Oldemarkt-Paaslo gemeen liggen met de rivier. Het verzet van de belanghebbenden – niet alleen agrariërs, maar ook schippers – leidde ertoe dat de Linde voorlopig openbleef en noopte de Friese bedijkers om de gewenste keersluis, de Lindesas, boven Oldemarkt op Fries grondgebied te bouwen. Pas in de jaren 1841-1843 kwam er ook bij de monding een sluis, en ditmaal was het Friesland dat medewerking aan Overijsselse maatregelen weigerde. Men had zijn kosten al gemaakt. Van een doorgaande bedijking aan de zuidzijde is het zelfs veel later niet meer gekomen, noch bij de ruilverkaveling van de Broekweiden in 1950, noch bij de definitieve afsluiting van de Linde aan de (inmiddels door de aanleg van de Noordoostpolder verval- len) monding in 1956. Wie heden ten dage vanaf Wolvega naar Kuinre wil fietsen over de Lindedijk, kan dat nog altijd alleen maar aan de Friese kant.

12 Tresoar Leeuwarden, archief Provinciaal Bestuur van Friesland 1813-1918, inv. nr. 3905, brief van 9 april 1825. Vgl. W. Jaarsma, *De Friesche zeeweringen van 1825 tot 1925. Honderd jaren uit de geschiedenis van de zeedefensie in de provincie Friesland* (Leeuwarden 1933), 23 e.v.

13 De Spaanse officier Caspar de Robles (Madrid 1527-Antwerpen 1585) werd in 1568 benoemd tot luitenant-stadhouder van Friesland, Groningen en Drente. Na de Allerheiligenvloed van 1570 nam hij krachtige maatregelen tot het dijkherstel in Friesland, wat hem naast de nodige faam ook een herinneringsmonument opleverde op de dijk bij Harlingen ('De Stenen Man').

14 J. ten Hove en F.D. Zeiler, *Turfmakers en boterkopers. De geschiedenis van IJsselham, Ossenzijl, Kalenberg, Paaslo en Oldemarkt* (Kampen 1996), 275 e.v.; D.M van der Schrier, 'De afdamming van de Linde', in: *Overijsselse Historische Bijdragen* 101 (1986), 22-32. Vgl. H. de Raad, *De dijk op hoogte. Uitgave ter gelegenheid van het op delta-hoogte brengen van de Friese zeedijken* (Harlingen 1993).

4. De koene redder Harmen Jans Groen uit Vierhuis in zijn punter. Litho op het titelblad van het Gedenkboek van J.C. Beijer uit 1826.

15 De reddingsactie van Hendrik ten Heuvel wordt beschreven in *Overijssels Watersnood*, 82 e.v., en die van Pieter Ottes de Jong in *Geschiedkundig Tafereel*, 87 e.v. De rol van Harmen Jans Groen, anders genoemd Harmen Jans Pape, visser te Vierhuis, die meer dan vijftig mensen zou hebben gered, was niet geheel onomstreden. Sommige ooggetuigen verklaarden dat het hem vooral om het eigen hachje en dat van zijn gezin te doen was geweest. Anderen namen het voor hem op, onder wie het bestuur van het Nutsdepartement Leeuwarden, dat een inzamelingsactie voor hem begon (Tresoor Leeuwarden, archief Provinciaal Bestuur van Friesland 1813-1918, inv. nr. 3868). Deze actie leidde tot een onderzoek ter plaatse door mr C.P.E. Robidé van der Aa namens het Nut en een publicatie onder de titel *Hulde aan Harmen Jans Groen, visscher te Vierhuis* (Leeuwarden 1825), waarin ook lofdichten voor de koene redder werden opgenomen.

Vergeetelheid

Terwijl de 'Bovenlanders' en andere losse arbeiders nog volop werkten aan de Friese Lindedijk, was het nationale vergeten al begonnen. Niet veel later werd in een ander getroffen gebied, de Zaanstreek, het monumentale schilderij van James de Rijk onthuld dat de Oostzijderkerk te Zaandam als veestalling tijdens de watersnood verbeeldde. Hoewel dergelijke tafereelen op tientallen plaatsen in het land te zien waren geweest, werd deze ver-nissage een gebeurtenis van strikt lokaal belang. Men schreef inmiddels het jaar 1830 en op nationaal niveau speelden er heel andere 'vaderlandsche' kwesties. Het Verenigd Koninkrijk kraakte door een toch nog onverwacht uitgebroken 'broedertwist' in zijn voegen. Onder die omstandigheden werd niet een dappere redder als de beurtschipper Hendrik ten Heuvel of zijn collega Pieter Otten den Jong tot hedendaagse held uitgeroepen. Zelfs Harmen Jans Groen, visser te Vierhuis aan het Tjeukemeer, wiens reddingsactie nota bene nog de titelpagina van het officiële nationale gedenkboek van J.C. Beijer uit 1826 had gesierd, kreeg deze rol niet toebedeeld.¹⁵ De kamikaze-kapitein Van Speijk, die in 1831 op de rede van Antwerpen zijn schip met bemanning en al de lucht in liet vliegen, werd het toonbeeld van de opofferingsgezinde vaderlander.

Het wegebben van de publieke belangstelling voor de nationale ramp had natuurlijk ook alles te maken met de regionale, gedecentraliseerde aanpak. De regering en haar adviseurs van de jonge dienst voor de Rijkswaterstaat stelden andere prioriteiten dan beveiliging van de Zuiderzeeprovincies. De kern van Holland was immers niet getroffen en al

was de materiële schade groot, het aantal slachtoffers was (behalve in Overijssel) betrekkelijk gering. Bovendien werden de problemen rond de grote rivieren als veel ernstiger, structureler en dus urgenter gezien. Daar brak iedere winter wel ergens een dijk door en daar was een betere doorstroming niet alleen een waterstaat- of landbouwkundig, maar vooral ook een handelseconomisch belang.¹⁶

Toch moet de voornaamste reden van het vergeten waarschijnlijk worden gezocht in de tijdgeest. Die bestond uit een merkwaardige, typisch Nederlandse mengeling van burgerzin, om niet te zeggen burgertrots, en een afkeer van inmenging door zelfbenoemde autoriteiten. Een typische verlichte geest als de Zwollenaar Jan ter Pelkwijk roemde de vanouds befaamde liefdadigheid van zijn landgenoten, 'welke alleen genoeg moest zijn om de lasteraars van den Geest onzer Eeuw te beschamen en tot zwijgen te brengen...'.¹⁷ Met deze uitval naar Da Costa toonde hij zich een ware liberaal, maar wel één die het particulier initiatief een bijzonder grote rol in de samenleving toedichtte. Ook zijn jongere tijd- en stadgenoot J.R. Thorbecke zou zich zoals bekend op het punt van de staatsinmenging nog uiterst terughoudend betonen, zeker waar het ging om grote 'openbare werken'. Het zou na 1825 dan ook nog bijna een halve eeuw duren vóór de overheid, en dan met name de rijksoverheid, inzag dat zij niet alleen het initiatief moest nemen tot deze werken, maar ook de regie en de afwerking ervan in eigen hand moest houden. Privaat of publiek, dat was de kwestie. In die zin kunnen de inpoldering van de Haarlemmermeer, de Zuidplaspolder en de Prins Alexanderpolder als vingeroefeningen of proefprojecten worden beschouwd voor de plannen met betrekking tot de Zuiderzee. Zo werd het trouwens ook gezien door Cornelis Lely en de andere wegbereiders van de afsluiting en gedeeltelijke droogmaking.¹⁸ De Zuiderzeewet van 1918 was na bijna een eeuw het nationale antwoord op de ramp van 1825, maar de eigenlijke aanleiding was toen al zo goed als vergeten. Een nieuwe, overigens veel beperkter ramp, de overstroming van Waterland en de oostelijke Zaanstreek in 1916, gaf toen de doorslag in de publieke opinie. Alleen in Friesland kwam het in 1925 nog tot een officiële herdenking van de ramp. De commissaris der koningin verwoordde bij die gelegenheid de tijdgeest, maar vooral ook de Friese aanpak, nog eens treffend aan de hand van een citaat van Jacob Cats:¹⁹

't Is wel gezegd
naar mijn verstand
roep God te hulp
maar roer de hand.'

16 Zie hierover onder meer: G.P. van de Ven en A.M.A.J. Driessen, *Niets is bestendig... De geschiedenis van de rivieroverstromingen in Nederland* (Utrecht 1995).

17 *Overijssels Watersnood*, 189.

18 Over de hiertoe opgerichte organisatie, zie: C.L. Cleintuar, *Wisselend getij. Geschiedenis van de Zuiderzeevereeniging 1886-1949* (Zutphen 1982).

19 Jaarsma, *Friesche Zeeweringen*, 1. Recentelijk is de belangstelling in Friesland weer hernieuwd door de publicatie van de roman *De oerpolder* van Hylke Speerstra, die de gevolgen van de ramp beschrijft in 't Heidenskip, dat pal achter het Workumer Nieuwland is gelegen.